

KUTADGU BİLİĞ'DE DİL OLGUSU VE DİLSEL BELİRLEMECİLİK*

Murat ELMALI**

ÖZET

Bu çalışmada Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri dil ve dilsel belirlemecilik (Linguistic Determinism) açısından değerlendirilecektir. Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmış, Türklerin İslam kültür çevresindeki ilk eserlerindendir. Eser bir siyasetname olup, belirli değerleri temsil eden kahramanların mutluluk eksenindeki söyleşilerini içerir. Eserin ana temi "ideal insan"dır. Kutadgu Bilig günümüze değin çok sayıda çalışmaya konu olmuş bir eserdir. Ancak bu çalışmalarda eser, ağırlıklı olarak dilbilgisel yönden incelenmiştir. Türk dili tarihi içerisinde eşsiz bir yere sahip olan Kutadgu Bilig'de modern dilbilimi araştırmacılarının 19. ve 20. yüzyılda ifade ettikleri bazı kuramların izlerini görmek mümkündür. Bu kuramlardan biri de dilsel determinizmdir. *Dilsel belirlemecilik* ya da *dilbilimsel determinizm* şeklinde adlandırılan bu görüş; dilin ve dil yapılarının, insanın düşünme ve dünyayı görme biçimini belirlediği düşüncesidir. Bu görüşü benimseyen dilbilimciler, her dilde özel bir dünya görüşü olduğunu düşünmüş ve bunu 'dilin iç biçimi' terimiyle adlandırmıştır. Her dilin kendine özgü anlama ve anlatma yolu bulunduğu biçiminde açıklanan bu görüş, dilbilimde sonradan değişik adlarla anılan *Dilbilimsel determinizm*, *dilbilimsel görecelik ilkesi* / *kuramı* (İng. *Linguistic Relativity Hypothesis*) vb. kuram ya da varsayımların temelini oluşturmuştur. Kısaca dilin birey ve toplum üzerindeki etkisine dayanan bu kurama 11. yüzyılda yazılmış bu önemli eserde çeşitli derecelerde rastlanmaktadır. Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılarak öncelikle dil ve dilsel belirlemecilik konusu üzerinde durulmuş, ilerleyen bölümlerde konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz dizeler orijinal biçimleri ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şekilleri verilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, dil olgusu, dilsel belirlemecilik, kültürel dilbilimi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Assistant Professor Doctor, Shanghai International Studies University, School of Asian and African Studies, Department of Turkish, E-mail: muratelmali1@gmail.com

LANGUAGE AND LANGUAGE DETERMINISIM IN KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

In this study, Yusuf Has Hacib's Kutadgu Bilig has been evaluated for language and linguistic determinism. Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacib, is one of the earliest written works of Turks in Islamic cultural environment. Kutadgu Bilig is a political treatise and contains dialogues about hapiness of heroes who represents certain values. Main theme of Kutadgu Bilig is ideal person. Until today it has been subjected to a good number of study. But mainly in these studies, it was analayzed in grammatical aspects. According to Linguists that study on Lingistic Determinism, language and language frames determine the way thinking of human. In Kutadgu Bilig which have a unique place in History of Turkish Language is possible to see the trace of some theories mentioned by modern linguistics researhers in 19st and 20st centruies. One of those theories is Linguistic Determinism. Briefly, the theory lean on effect of language in individual and society and it is encountered in this important manuscript written in 11st centruy. In this study, primarily it has been made a point of language and linguistic determinism by using document rewiew method and in the next chapters it has been analyzed by presenting lines of original forms and modern Turkish forms that we believed it is related with the issue.

Key Words: Kutadgu Bilig, Language, Linguistic Determinism, Cultural Linguistic

GİRİŞ

İnsanlar dünyayı dil yoluyla anlamlandırır, kendi zihninde yeniden kavramlaştırır. Başkan dili, “bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği” olarak tanımlar (2003: 87). Dil her bir birey için hem bireysel, psikolojik özellikleri ve dilsel süreçleri yansıtmaları hem de sosyal aidiyet ifade etmesi açısından belirleyici bir unsurdur. Birey bir yandan sahip olduğu idiolektrik (bireye özgün sessel, sesüstü, biçimsel, dizimsel, anlamsal ve edimsel) özellikleri ile diğer bireylerden ayrılmakta ve kendisi olabilmektedir. Öte yandan da içinde yaşadığı toplumla, geçmişiyle bir bağ kurabilmekte, ortak değerleri paylaşabilmektedir (Alyaz -Esen 2011: 105).

Dilin işlevlerinden biri de yazınsallık işlevidir. Roman, şiir gibi yazınsal yapıtlar dilin yazınsallık işlevini yerine getiren dil kullanımlarıdır (Huber 2008: 41). 11. yüzyılda yazılmış bir eser olan Kutadgu Bilig¹ (KB) Türk dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir ve dilin yazınsallık işlevine örnek bir dil yâdigârıdır. Eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır², ancak bu çalışmalar ağırlıklı olarak eseri dilbilgisel yönden betimlemektedir.

¹ Çalışmada Kutadgu Bilig “KB” olarak kısaltılmış, çevriyazı işaretlerinden nazal n, /ñ/ , kapalı e /ë/ ve çift dudak ünsüzü, /w/ ile işaretlenmiştir.

² Bkz. Gülensoy, Tuncer, “Kutadgu Bilig Bibliyografyası”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim 2000, C: 2000/II, S: 586, s. 371-377 ve Kaymaz, Zeki, “Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, s. 1408-1422.

KB, mesnevi tarzında kaleme alınmış 6645 beyitlik bir siyasetnamedir. Eser, Tanrı'ya hamd, peygambere ve dört halifeye övgü ile başlar. Baharın güzelliklerini tasvir ile esere devam eden şair, bahar tasvirinden hükümdarın methine geçer. Yusuf kitabın adı ve manası hakkında bilgi verdikten sonra "bilgi, dil ve iyilik" konuları üzerinde durur. Yusuf Has Hâcib eserini, dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Kün Togdı "adalet", vezir Ay Toldı "baht", vezirin oğlu Ögdülmüş "akıl", vezirin kardeşi Odgurmış "akıbet" kavramlarını temsil etmektedir. Bu bakımdan eserin yapısı son derece dikkat çekicidir. Esas yapı, manzum hikâye şeklinde olmakla beraber şahısların karşılıklı konuşmaları esere tiyatro havası katmaktadır. KB'de işlenen esas tem "ideal insan"dır. Yusuf Has Hâcib, kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durur. Bu insan bütün kötü vasıflardan arınmış ve iyi huylarla bezenmiş bir insandır. Allah'a sıkı sıkıya bağlı, takva sahibi bir mümindir. Zamanının bütün ilim ve hünelerine öğrenmiş bir âlim ve hâkimdir. Bütün alfabeleri ve dilleri bildiği gibi şiir, belagat, hesap, hendese, tıp, hey'et vb. hünelerle sahiptir. Adaletten ve doğruluktan şaşmaz; ağır başlı ve alçak gönüllüdür. Hırsızlık yapmaz, yalan söylemez, içki içmez, dedikodu etmez. Son derece cömert ve iyilikseverdir. Etrafındaki insanlara merhametli ve insaflı davranır. Âdet ve ananelere, görgü kurallarına uygun hareket eder (Ercilasun 2004: 298-316).

Türk kültür evreni içerisinde hayatın her alanında varlık gösteren KB iktidar içerisindeki bilgi kavramına yönelik bilgiler barındıran, dilbilimin ve felsefenin kesişim evreninde önemli bilgiler sunan öncü bir eserdir (Aydemir 2013: 805).

Dil ve edebiyat tarihi içinde özel bir yere sahip olan bu eserin içerisinde dil ve söz üzerine yazılmış onlarca beyit görmek mümkündür. Hatta Yusuf Has Hâcib dil konusuna özel bir bölüm ayırmış (7. bap) son derece etkileyici beyitlere yer vermiştir. Bu beyitlere bakıldığında modern dilbilim kuramlarının çeşitli izleriyle karşılaşılmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Dilsel belirlemecilik ya da *dilbilimsel determinizm*; dilin ve dil yapılarının, insanın düşünme ve dünyayı görme biçimini belirlediği düşüncesidir. 19. yüzyılda ünlü düşünür, devlet adamı ve dil bilgini Wilhelm von Humboldt, her dilde özel bir dünya görüşü olduğunu ortaya koymuş ve bunu 'dil'in iç biçimi' (Alm. innere Sprachform) terimiyle adlandırmıştır (İmer, 1987: 213). Her dilin kendine özgü anlama ve anlatma yolu bulunduğu biçiminde açıklanan bu görüş, dilbilimde sonradan değişik adlarla anılan *Dilbilimsel determinizm*, *dilbilimsel görecelik ilkesi / kuramı* (İng. *Linguistic Relativity Hypothesis*) vb. kuram ya da varsayımların temelini oluşturmuştur. İmer' e göre, Sapir-Whorf varsayımı gibi adlarla anılan tezler ve toplumdilbilim çerçevesinde katmanlara özgü kodlar (Alm. schichtenspezifische Kode) terimi altında incelenen özellikle Bernstein'ın öncülük ettiği çalışmalar, temelde Humboldt'a dayandırılabilir (1987: 213).

Dilbilimsel determinizm ile dilbilimsel görecelik ilkesi ve Sapir-Whorf varsayımı arasında temelde büyük bir ayrım yoktur. Daha doğrusu, Lewandowski (1976: 434, Akt. İmer 1987: 214)' nin "bütün kavramsal dizgenin göreceliği ve bunun dile bağımlılığı ilkesi" olarak açıkladığı dilbilimsel görecelik ilkesiyle, yine Lewandowski (1976: 589, Akt. İmer 1987: 214)' nin "bir dilin onu konuşanın düşünce ve davranışını düzenleyen gücü konusundaki tez" olarak belirttiği Sapir-Whorf varsayımı, dilbilimsel determinizme dayandırılmaktadır.

Yapısalcılığın bir uzantısı olarak benimsenen üretici-dönüşümsel dilbilim akımı (İng. Transformational Generative Grammar) ise ideal bir konuşan ve dinleyen örneğiyle bağdaşık bir dil dizgesini göz önünde bulundurmuş, üstelik bu dizgeyi toplumsal bağlamdan da soyutlamıştır. Bu akımdaki temel kavramların başında *edinç* (İng. competence) ve *edim* (İng. performance) gelmektedir. Edinç; konuşan ve dinleyenin sonsuz sayıda tümce üretip anlamasını sağlayan zihinsel düzenek (mekanizma) ya da kurallar dizgesi, kısaca onun diline ilişkin bilgisidir. Edim ise; edinç

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

denilen dilsel yeteneğin somut nitelikli konuşma eyleminde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Vardar ve ö., 1980: 71). Öte yandan Ludwig Wittgenstein; dünya, gerçeklik, bilim, etik, mantık, din, mistisizm, felsefe, dil ve düşünce alanlarında sunduğu kendi önermelerini ve bu önermeleri açıklamak için kullandığı alt-önermeleri barındırdığı *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı yapıtında, “Dilimin sınırları, dünyanın sınırları demektir.” (Wittgenstein, 1922: 74) ifadesiyle dilsel belirlemeciliğe vurguda bulunmuştur.

Whorf, dilin, algılama gücü üzerinde bir çeşit diktatorya kurduğunu düşünür ve bizlerin lafların esiri olduğunu iddia eder (Akt. Doğru, 1996: 18). Sapir-Whorf hipotezine göre insanların algılama ve düşünmesini dil biçimlendirir. Kişinin konuştuğu dilin, düşünme ve dünyayı görme biçimini doğrudan etkilediği bu savın aslında biri zayıf, diğeri güçlü olmak üzere iki türü vardır. İlkinde sadece dünyaya ilişkin algıların dille şekillendiği varsayılır. Whorf buna örnek olarak da Eskimoların ‘kar’ anlamında kullandığı sözcükleri gösterir. ‘Kar’ için tek bir kelimenin bulunduğu diğer dillerin aksine, kutba yakın yaşayan Eskimolar arasında, ‘kar’a karşılık gelen çok sayıda kelime vardır. Whorf, bunun da Eskimoların karı diğer dillerdekinden farklı görmelerine yol açtığını, yani Eskimoların, kardaki çok küçük farklılıkları başkalarından daha iyi algıladığını savunur. Güçlü türde ise soyut kavramsal süreçlerin de dilden etkilendiği varsayılır. Buna örnek olarak da bazı ilkel kabilelerin zamanı nispi olarak değerlendirmesine karşılık, batılı toplumların zamanı mutlaklaştırması (geçmiş, şimdi, gelecek gibi kategorilere ayırması ve sabit aralıklı bir ölçekte ölçmesi) gösterilir. Farklı dil gruplarında renk algılama üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, tüm kültürlerin rengi aynı şekilde algıladığını göstermektedir. Bu da dilin, insanların düşünme tarzını belirlemediğini düşündürmektedir. Ancak bu, dilin düşünme tarzını etkilemediğini kanıtlamaz. Dilin düşünmeyi tam olarak nasıl etkilediği henüz açıklık kazanmış bir konu değildir. (*Sapir-Whorf Hipotezi Nedir?*, 2013)

Chomsky (2002: 37), dilin insan zihninde derin ve yüzey yapıları kesin olarak belirleyen ve çağrıştıran değişmez bir üretici ilkeler dizgesi olduğunu ve söylem üretilirken ya da yorumlanırken, kişinin belli bir biçimde dil edincini kullandığını; Gökberk ise (1997: 71) dilin insanlar üzerinde onların düşüncelerini ve değerlendirmelerini belirleyen bir güç olduğunu savunur. Her dil, konuşulduğu toplum içinde, kendine özgü bir kültür ve uygarlık çevresinde biçimlenirken dış dünyayı, toplumsal, ruhsal, fiziksel gerçekliğe uygun bir biçimde yorumlar; kavramlaştırır ve yapılaştırır (Uzun Subaşı, 2000: 25; Başkan, 1983: 151-172 ve Akarsu, 1984: 50-65’den aktaran Ergenç, 2002: 13). Vardar’ a göre her dil, kendisini kullanan toplumun izini taşır; her toplum da kullandığı dilin çerçevesine girer. İlişki, görüldüğü gibi, tek yönlü değil, karşılıklıdır (Vardar, 2001: 114). Bunların yanı sıra, Wittgenstein (1969: 300 Akt. Selçuk, 2007: 505), “...konuşmak bir hareketin, eylemin veya yaşam biçiminin bir parçasıdır” demektedir. Türkçe’ de “üslub-u beyan, aynıyla insan” şeklinde ifadesini bulan bu saptama, tek başına bir birey için düşünülebileceği gibi, toplumun geneli açısından da düşünülebilir. Çünkü bir toplumun söz dağarcığında bulunan sözcük ya da ifade kalıpları, o toplumun yaşam biçiminin dile yansımından başka bir şey değildir (Selçuk, 2007: 505). Başkan’ a göre, “her yaşama düzeninde kullanılan anadil içerisinde belli bir dünyacık, bir mikrokozmoz bulunmaktadır.” (Başkan, 2003: 171)

Daha önce de belirtildiği gibi, Sapir-Whorf hipotezi, iki prensibi birleştirir. Birincisi *dilbilimsel determinizm* olarak bilinir. Bu varsayım, dilin düşünme şeklimizi belirlediğini bildirir. İkincisi bundan doğar ve *dilbilimsel görecelik* olarak bilinir. Buna göre, bir dilde düğümlenen ayrımlar herhangi bir diğer dilde bulunmaz. Whorf’un bu fikrini Crystal (1987: 15) şu şekilde açıklar: “Doğayı ana dillerimizce konulan çizgiler boyunca dikkatle inceleriz. Fenomenler dünyasından soyutladığımız kategoriler ve cinsleri orada bulamayız çünkü her gözlemcinin yüzüne bakıp dururlar; aksine, dünya sürekli değişen, zihinlerimiz tarafından düzenlenmesi gereken bir izlenimler akıntısı içinde sunulur ki bu da büyük oranda zihinlerimizdeki dilbilimsel sistemler tarafından sağlanır. Doğayı küçük parçalara böler, kavramlara uyumlar ve önem yükleriz, bunu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

büyük oranda bu şekilde düzenlemek için dilimizin yapılarında sistemleştirilen bir uzlaşım ortağıdır. Bu uzlaşım elbette örtük, yani açıkça belirtilmemiş türdendir. Düzenlemeye katılma ve uzlaşımın hükmettiği veri sınıflandırması dışında hiçbir suretle konuşamayız.”

Miller ve McNeill (1969) bu hipotezi üç farklı derecede sunar. Birincisi dil düşünceyi kesin olarak belirler. İkincisi, dilin yaptığı, bu denli keskin biçimde düşünceyi belirlemekten çok, algıları etkilemesidir. Üçüncüsü ise dilin ancak dil kodlu işlerde belirleyici olduğudur. Bu üçüncüsü oldukça tartışmalıdır çünkü dilin yeniden tanımlanması gereğini ortaya koyar. Dilin düşünceyi belirlemesi bağlamında öne sürülen ilk kanıtlar antropolojik kanıtlardır. Whorf, Amerikan yerli dillerini (hopi, nootka, apache ve aztec) inceler. Örneğin Hopi dilinde zamanı belirten bir kelime ya da bir gramatik yapı mevcut değildir. Whorf, bundan destek alarak Hopi dilini konuşan bir insanın zaman algısının, zamanı gramatik yapıda ifade eden bir dili konuşan insanın zamanı algısından farklı olduğunu düşünür. Toplumdilbilim alanında yapılan daha sonraki çalışmalarda, Whorf’un verileri güvenilirlik ve geçerlilik konusunda sorgulanır ve Lenneberg ve Roberts (1956), dairesel bir nitelik taşıması nedeniyle Whorf’un yaklaşımına eleştiri getirir. Yani dil farklı olduğu için düşünce farklıdır ve bu düşüncedeki farklılık, dönüşümlü olarak dildeki farklılığı doğurur. Bu nedenle Lenneberg ve Roberts bir sebep sonuç ilişkisi için, düşünce örgüsünün bağımsız bir şekilde ölçülebilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Sapir-Whorf teorisine ilişkin bir diğer konu da dillerdeki kelime sayısı ve çeşitliliği-çeşitsizliği olmuştur. Bazı kültürler bir kavramı ifade etmede tek bir kelime kullanırken, bazı kültürlerde bu 8-10 kelimeye kadar çıkabilmiştir. Örneğin Filipin dilinde ‘pilav’a karşılık gelen 13 kelime vardır; Eskimo dilinde ‘kar’a karşılık gelen 4 kelime vardır, vb. İlk bakışta doğrulanabilir gibi görünse de sonraları bu gözlemlerin güvenilirliği toplumdilbilimciler tarafından çok tartışılmış, geçerliliği desteklenememiştir. Buna ek olarak, Carroll ve Cassagrande (1958), İngilizce ve Navajo dillerindeki gramer farklılığından yola çıkarak Navajo dilinde ‘tutma’ eylemini ifade eden fiillerin, tutulan objenin şekline ve sertliğine göre takı alarak değiştiğini (örneğin, tutulan obje bir ip mi, bir taş mı) ve bu sebeple Navajo dilini konuşan yerlilerin, İngilizce konuşanlarla karşılaştırıldığında objenin niteliklerine daha fazla dikkat ettiklerini öne sürer (paragrafın tamamı: <http://www.dil-bilim.com/sapir-whorf-hipotezi-nedir/>). Dilsel farklılık ve dilin düşünceye etkisi şeklinde iki temel üzerine oturan bu hipotez *Sapir-Whorf hipotezi* veya *Whorf hipotezi* olarak da adlandırılır. Bu hipotez, ilk olarak dilin düşünceyi belirlediği ve dilsel kategorilerin idrak kategorilerini sınırladığını ön gören *kuvvetli* versiyon ile karşımıza çıkar. Dilsel kategoriler ile kullanımın düşünceye ve dil dışı davranışlara tesir ettiğini var sayan, dil ile düşünce arasındaki ilişkinin doğasına hasredilen yakın dönemdeki bir kısım çalışmalara dayanak teşkil eden *zayıf/ılımlı* versiyonlara sahip *linguistic relativity* “dilsel görecelik” hipotezi ile birlikte dil bilim geleneğinde yerleşiklik kazanır (Evans ve Green 2006: 97, Swoyer 2012, Woolard 2010, Goddard ve Wierzbicka 1995: 37-40 Aktaran Karabeyoğlu ve Ersoy 2012:623).

19. yüzyılda bir bilim olarak ortaya çıkan dilbilimi ve bu alana ait kavramlar olabildiğince gelişmiş, günümüzde pek çok alanı ve eseri ilgilendirir olmuştur. Tarihi ve modern pek çok eseri daha iyi anlayabilmek ve tahlil edebilmek için dilbiliminin bu kavramları üzerinden değerlendirmek bu tür metinleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Özellikle eser incelemelerinde geleneksel yöntemlere ek olarak eserlerin yeni dilbilimsel bakış açılarıyla ele alınması yeni ufuklar açacaktır. Ayrıca bu değerlendirmelerin sonucu özellikle tarihi değeri olan dil malzemelerinin başka kapılar araladığı da görülecektir.

Günümüzde modern kavramlarla ifade edilen bazı bilgilerin geleneğimizde de var olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışmada Dilsel Belirlemecilik konusunun Balasagunlu Yusuf tarafından da bilindiği ve eserine yansıdığı tespit edilmiş, adı “dilsel determinizm/belirlemecilik” olarak konmasa da bu kavramların Balasagunlu Yusuf’un dil ve düşünce dünyasında yer ettiği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

sonucuna varılmıştır. Çalışmaya alınan örnekler de onun dil ve düşünce dünyasında yer alan bu konunun en önemli göstergeleridir:

Örnekler³:

et özlüg kişike kereki bu ol

Birisi tilin söz birisi köñül **(KB 1023)**

(Vücut sahibi insana lazım olan şeylerden biri dil ve söz, biri de gönüldür.)

ukuş körki til ol bu til körki söz

kişi körki yüz ol bu yüz körki köz **(KB 274)**

(Aklın süsü dildir, dilin süsü söz: kişinin süsü yüzüdür, yüzün süsü göz.)

til arslanturur kür eşikte yatur

ayâ ewlig er sak başıñnı yéyür **(KB 3184)**

(Dil arslandır, bak eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer.)

Yukarıdaki dizelere bakıldığında Yusuf Has Hacib'in dil olgusuna bakışı ve dili nasıl tanımladığı görülmektedir. Hacib'e göre dil aklın, söz ise dilin süsüdür⁴. Modern dilbilimin kendisiyle başladığı varsayılan ünlü İsviçreli yapısal dilbilimci Ferdinand de Saussure, karmaşık bir olgu olarak gördüğü dil yetisi (Fr. langage) içinde toplumsal nitelikli dil (Fr. langue) ile bireysel nitelikli söz'ü (Fr. parole) ayırmaktadır. Dil ile söz'ün birbirleri karşısındaki durumuna açıklık getirmek için Saussure şöyle demektedir: "Dil, varlığını yalnızca toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye borçludur. Öte yandan işleyişini bilebilmek için bireyin dili öğrenmesi gerekir" (1916; çev. Vardar, 1976). Söz'den ayrı olan dil'in ondan bağımsız bir biçimde incelenebileceğini belirten Saussure, kuramsal olarak bu kavramların tüm niteliklerini açıklamaktadır (İmer, 1987: 214).

Yusuf Has Hacib'in dizelerinde dil, söz ve gönül (düşünce) kavramlarının birbirinden ayrıldığı görülmektedir. KB 1017-1028'de Hükümdar ile Ay Toldı arasında geçen karşılıklı konuşmada bu üç kavramın farklılığı özellikle vurgulanır gibidir. KB 1020'de ilk olarak, "Dile sadece sövme atfetmek doğru değildir, onun övülecek, övgü atfedilecek tarafı da çoktur; sözün de övülecek sövülecek tarafları vardır." denilerek dil ve söz kavramları net bir şekilde ayrılmıştır.⁵ Fakat ayrım bununla da kalmamış dil ve söz kavramları birbirinin yerini tutmayacak şekilde ifade edilmiştir. KB 1022'de⁶ Tanrının yarattığı yüzlerce mahlûkat Tanrıyı dilleri ile övmektedirler. Bu beyitte dikkat edilmesi gereken şey Tanrı söz ile değil dil ile övülmektedir. Yine KB 1021'de Bütün canlılar, bütün sayısız mevcudat Tanrının birliğine dil ile şahadet getirmektedir.⁷ KB 1021'deki bütün canlılar, KB 1022'deki yüzlerce mahlûkat ifadeleri genel'e, bütün'e işaret etmekte

³ Bu çalışmada Mustafa Kaçalın tarafından hazırlanan Kutadgu Bilig metni kullanılmıştır. KAÇALIN Mustafa S., Kutadgu Bilig, (E-kitap E-kitap adresi <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)

⁴ bu buğra han vakıtı içre anı / yéme han tilinçe bu aymış munı **(KB 23)** dizeleriyle dönemin standart dili olarak Hakaniye Türkçesini temel aldığını göstermektedir.

⁵ KB 1020 tilig sökse bolmaz telim öggüsü / sözüg öggüsü bar yéme sökgüsü

⁶ KB 1022 törüttü tümen miñ halâyıklarığ / tili birle teñrig ögerler arığ

⁷ KB 1021 kamuğ teprenigli bu sansız kalın / tanukluk bérür bir bayatığ tilin

ve daha toplumsal bir kullanımı düşündürmektedir. Bu ifadelerden hareket ederek tıpkı Saussure’ün tanımlamasında olduğu gibi dil toplumsal nitelikli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

KB 1023’te ise gönül (düşüne/fikir/zihin) kavramı, dil ve söz kavramlarından net bir şeklide ayrılmıştır. Dil ve söz vücut sahibi insana lazım olan şeylerdendir ve daha önceki satırlarda yapılan ayırım burada bir kere daha vurgulanmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise bu beyitte üç kavramın birbirinden farklı olduğu vurgulansa da birlikte ele alınmış olmalarıdır: “Vücut sahibi insana lazım olan şeylerden birisi dil ve söz (ise) diğeri de gönül (düşünce)’dir.” Çünkü dil ve dil yapıları insanın düşünme ve dünyayı görme biçimini etkiler ve bu üç kavramın birlikte ele alınması gayet doğaldır.

KB 274’te *aklın süsü dil*, *dilin süsü söz* ifadeleri ile dil ve söz farklılığı tekrar vurgulanmıştır. *aklın süsü dil* denilerek, dilin akıl yani düşüncenin ürünü, *dilin süsü söz* denilerek sözün de dilin bir ürünü olduğuna dikkat çekilmiştir. Burada dilbilimsel bağlamda aklımıza gelen ilk şey yine Saussure’ün dil ve söz ayırımıdır. Varlığını yalnızca toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye, ortak akıla borçlu olan dil kavramı bireysel nitelikli olan söz kavramından farklıdır. Söz’ün ortaya çıkabilmesi için bireyin ortak aklın, ortak düşüncenin ürünü olan toplumsal nitelikli dili öğrenmesi gerekir. KB 274’de *aklın süsü* olan dil, sadece bireysel bir düşüncenin değil, toplumun ortaklaşa meydana getirdiği düşüncenin yani ortak aklın süsüdür. Dolayısıyla toplumsaldır. Burada *dilin süsü olan söz* ise bireysel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

KB 274’teki bu satırlar, Saussure’ün dil ve söz ayrımının biraz daha derinleştiren üretici-dönüşümsel dilbilimi akımı ile karşımıza çıkan edinç ve edim kavramlarını da düşündürmektedir. Daha önce “konuşan ve dinleyenin sonsuz sayıda tümce üretip anlamasını sağlayan mental düzenek (mekanizma) ya da kurallar dizgesi, kısaca onun diline ilişkin bilgisi olarak tanımladığımız *edinç* kavramı KB 274’teki “aklın süsü dil” tanımlaması ile neredeyse örtüşmektedir. Yine daha önce “edinç denilen dilsel yeteneğin somut nitelikli konuşma eyleminde gerçekleştirilmesi” olarak tanımladığımız *edim* kavramı da “dilin süsü söz”ü nitelendirmektedir.

bilip sözlese söz biligke sanur

bilgisiz sözi öz başını yéyür (KB 170)

(Söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır, bilgisizin sözü kendi başını yer.)

biligligke sözledim uş bu sözüm

bilgisiz tilini bilümez özüm (KB 202)

(Bu sözümü bilgili için söyledim, bilgisizin dilini ben bilemem.)

negü tér eşitgil biliglig tilin

iwe kılmış işler ökünçi yılın (KB 631)

(Dinle, bak, bilgili insan ne der; acele ile yapılmış bir işin pişmanlığı yıllarca sürer.)

ağın kendü berklig tili sözlemez

bilgisiz tili ol sözün kızlemez (KB 970)

(Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü saklayamaz.)

yawa söz bilgisiz tilindin çıkar

bilgisiz kişig bilge ylık atar (KB 985)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(Boş söz bilgisizin ağzından çıkar; bilgisiz adama âlim hayvan der)

bu ay toldı aydı eşitsü ilig
tilin sözlemese kalur bu bilig (**KB 1019**)

(Bu Ay Toldı hükümdarın duyması için söyledi, dille söylemeseydi bu bilgi kalırdı.)

biliglig çıkarmasa bilgin tilin
yarutmaz anıñ bilgi yatsa yılın (**KB 214**)

(Bilgili diliyle bilgisini ortaya koymazsa, yıllarca yatsa onun bilgisi aydınlatmaz.)

KB’de bilgi ve dil kavramlarının birlikte ifade edildiği örnekler oldukça fazladır. Akıl, bilgi, anlayış ve dil eserde uzun parçalar halinde sıkça tekrarlanmaktadır. Hacib, dili bilginin en önemli aracı olarak göstermektedir. Eserin adından da anlaşılacağı gibi mutluluk ile bilgi doğrudan ilişkilidir. KB170-KB214 örneklerinde olduğu gibi dil düşüncüyü belirleyen bir unsur olmaktan çok, bilginin bir aracı olarak ortaya konulmaktadır. Ayrıca XI. yüzyıl Türk toplumunun akıl ve bilgi konusuna verdiği önemi göstermesi de dikkat çekmektedir.

Özne ile nesne arasındaki ilişkiden doğan her türlü ürün bilgi olarak nitelendirilmektedir. Bilgi’nin pek çok tanımın yanında bu en çok ve en bilinen tanımdır. KB 170’te bilgi, bilerek söylenilen söz’ün sonucu olarak tanımlanmıştır. Gerek bireysel gerek toplumsal düşüncenin bir ürünü olan bilgi burada söz’e bağlanmıştır.

Toplumsal “dil”, bireysel olan “söz”ü, “söz” de düşüncelerin oluşmasını sağlar. Doğal olarak dil ile söz, söz ile bilgi, dil ile bilgi arasındaki ilişki dil ile düşünce arasındaki ilişki ile aynıdır. Düşüncelerin dışavurumu olan bilgi, dilin kontrolündedir. Dil bilgiyi dolayısıyla düşüncüyü etkiler. Burada “söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır” cümlesi Whorf-Sapir’in “dil insanların algılama ve düşünmesini dil biçimlendirir” düşüncesinin çok uzun zaman önce dillendirilmiş şeklidir.

üküş sözde artuk asığ körmedim
yana sözlemişte asığ bulmadım (**KB 171**)

(Çok sözde fazla fayda görmedim, tekrar sözde fayda bulmadım.)

üküş sözleme söz birer sözle az
tümen söz tüğünün bu bir sözde yaz (**KB 172**)

(Sözü çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz.)

tilin sözlemese ağıñ tēr kişi
üküş sözlese atı yañşak başı (**KB 1027**)

(Konuşmayan kimseye dilsiz derler; çok söyleyenin adı ise, geveze başıdır)

tilin sözlemese söz asğı telim
ökündürdi sözlep méni bu tilim (**KB 3879**)

(Sözü söylememenin faydası çoktur; bu dilim beni söylemekle pişman etti)

üküş sözleme söz serin til küdez

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

üküş sözlemiş söz suwı kaldı az **(KB 4332)**

(Çok söyleme, dilini gözet, çok söylenmiş söz az kalmış akarsudur.)

Yukarıdaki dizelerde gereksiz konuşma üzerinde durulmuştur. Hacib’e göre dil insana kıymet ve erdem kazandırır. Söz, bilerek az ve öz söylenmelidir. Söz, düşünülmeden ve iyice tartılmadan söylenmemelidir. Gereksiz konuşma bilgisiz insanın bir özelliğidir. Çünkü sözü dinlemeden ve anlamadan söyler.

Bu dizeler, “söz” kavramı açısından ele alındığında bireysel davranış üzerinde durulduğu görülmektedir. “Dil” kavramının özel olarak ele alınmadığı bu dizelerde kişi-söz olgusu vurgulanmakta ve özellikle “dil” ve “söz” kavramlarının farklılığı hissedilmektedir. Genel olarak dil tanımlarında karşımıza çıkan “bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği” (Başkan, 2003: 87) tanımı dil’i karşılıklı iletişim sistemi olarak ortaya koyar. Bununla birlikte “söz”de böyle bir durum söz konusu değildir. “Söz” elbette iletişimin bir parçasıdır fakat “söz” buna rağmen daha bireyseldir ve iletişimden daha farklı bir olgudur. Bireysel olan “söz”de bildirişim her zaman gerçekleşmeyebilir.

esenlik tilese seniñ bu özüñ

tiliñde çıkarma yaragsız sözüñ **(KB169)**

(Sen kendi selametini istiyorsan, ağzından yakışksız bir söz kaçırma.)

köñül til törütti köni söz üçün

sözi egri bolsa küyer ol küçün **(KB 1024)**

(Gönül doğru söz için dili var etti, sözü eğri olsa yarar.)

köni sözlese söz kör aşğı üküş

kalı sözlese egri barça söküş **(KB 1025)**

(Söz doğru söylenirse, faydası çoktur; eğri söz daima mezmûmdur.)

köni sözler erse tiliñ tepresü

sözüg egri erse özüñ kizlesü **(KB 1026)**

(Doğru söyleyecekse dilin kımıldasın; sözün eğri ise, onu saklamalısın).

toğuglı ölür kör kalır belgü söz

sözüñ edgü sözle özüñ ölgüsüz **(KB 180)**

(Doğan ölür, ondan eser alarak, söz kalır; sözünü iyi söyle, ölümsüz ol.)

iki neñ bile er karımaz özi

bir edgü kılınçı bir edgü sözi **(KB 181)**

(İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır; biri iyi iş ve diğeri iyi söz.)

akar suw yorık til bu kut turmadı

ajun tezgünürler yorıp tınmadı **(KB 669)**

(Akarsu, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar.)

méni bulğuçı kılık alçak kerek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

köñül kodkı til sözde yumşak kerek **(KB 703)**

(Beni bulan kimse mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır)

ne edgü söz aymış köni er tili

köni er tili urdı sözke ulı **(KB 921)**

(Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir.)

tiliñde çıkarma bu yalğan sözüg

bu yalğan sözün er uçuzlar özüñ **(KB 1326)**

(Dilinden yalan bir söz çıkarma, bu yalan sözle kişi kendini değersizleştirir.)

tili yalğan erniñ cefa kılkı ol

cefa kimde erse uş ol yılkı ol **(KB 2041)**

(Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketi cefadır, cefa kimde ise, o kimse hayvandır.)

kalı beg tili yumşak erse süçig

anı sewdi bodnı uluğ tut kiçig **(KB 3184)**

(Eğer, beyin dili yumuşak ve tatlı ise, onu, büyük küçük bütün halk sever.)

Yukarıdaki dizelerde iyi söz üzerinde durulmuştur. Tatlı dil ve iyi söz devleti idare edenlerin vasıflarından biri olarak işlenmiştir. Hacıb, güzel söylenmiş bir söz ile yapılan iyi işlerin insanı ihtiyarlıktan kurtaracağına inanır. Bunun yanında kişiyi itibarsızlaştıran bir kavram olarak yalan konuşma üzerinde de durur. Yalan söz kişinin inandırıcılığını kaybettirir ve bu yönüyle bir konuşma kusurudur.

İnsan zihninde var olan derin ve yüzey yapıları belirleyen üretici ilkeler dizgesi dil kavramına farklı bir bakış açısı getirmektedir (Chomsky, 2002: 37). Sözdizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikli olduğu varsayılan, biçimsel soyut cümle yapısına “derin yapı” ya da “anlam yapısı” denilmektedir. “Yüzey yapı” ise derin yapılarla uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, iletişime elverişli duruma gelen somut cümle biçimidir (Kıran-Kıran, 2013: 209). Derin yapı (derin gramer) yüzey yapının karşıt durumu olup bir cümlenin soyut olarak anlambilimsel boyutunu temsil eder. Bu yapı cümlenin biçimsel veya sentaktik görüntüsünün aksine görünmeyen fakat algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde (transformational grammar) temel yapı, uzak yapı, birincil yapı vb. birçok adla ifade edilmektedir. Cümlenin bu seviyesi bize aynı yüzey yapıya sahip cümlelerin derinlerinde yatan farklı anlamları ayırt etmemiz konusunda yardımcı olur (Demirci 2010: 293).

KB 1024’te geçen “gönül (düşünce/fikir) doğru söz için dili var etti” dizesi derin ve yüzey yapı kavramını düşündürmektedir. Bu dizedeki dil, derin yapıya; söz ise yüzey yapıya işaret etmekte ve bu dize “insan zihninde var olan derin ve yüzey yapıları belirleyen üretici ilkeler dizgesi” tanımı ile neredeyse örtüşmektedir. Dil’i var eden gönül (düşünce, düşünce sistemi) üretici ilkeler dizgesidir. Dil, söz için var edilmiş olan biçimsel soyut cümle yapısı olan “derin yapı”dır. Söz ise dil tarafından var edilen iletişime elverişli duruma gelen cümle biçimi yani “yüzey yapı”dır.

kişig til ağırlar bulur kut kiş

kişig til uçuzlar barır er baş **(KB 163)**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(İnsanı dil kıymetlendirir ve onunla saadet bulur, insanı dil kıymetten düşürür ve dili yüzünden başı gider.)

sözüñni küdezgil başıñ barmasun
tiliñni küdezgil tişiñ sınmasun **(KB 167)**

(Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dışın kırılmasın.)

kişi söz bile koptı boldı melik
üküş söz başıg yérke kıldı kölik **(KB 173)**

(İnsan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi yere serildi.)

kişi tuğdı öldi sözi kaldı kör
özi bardı yalñuk atı kaldı kör **(KB 182)**

(İnsan doğdu, öldü; sözü kaldı; insanın kendisi gitti, adı kaldı.)

kalı sözleyü bilmeşe til sözüg
yaşıl kökte erse kör indürür özüg **(KB 1003)**

(Eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olsa bile kişiyi yere indirir.)

kişi kirmedük ilke kirse kalı
kelin teg bolur er ağın teg tili **(KB 494)**

(İnsan bilmediği bir memlekete girince gelin gibi olur ve dili tutulur.)

begi edgü bolsa ne köñli tili
tutar işçileri könilik yolu **(KB 2244)**

(Beyin sözü ve gönü iyi olursa, onun hizmetinde bulunanlar doğruluk yolunu tutarlar)

negü tér eşitgil ukuşluğ tili
ukuşluğ tili açtı ma’nî yolu **(KB 2521)**

(Bilgili dili nasıl der işit, bilgili dili mana yolunu açtı.)

kamuğ til bilir erse açsa tilig
kamuğ hatnı bilse bitise elig **(KB 2636)**

(Her dili bilip bu dilleri konuşmalı, bütün yazıları bilip yazmalı)

tili uz kerek hem köñüllüg kerek
sözi uz kerek hem ked öglüg kerek **(KB 2660)**

(Dili ustaca ve cesurca kullanmak gerek, sözü ustaca ve çok akıllıca kullanmak gerek.)

siñimlig bolur ol tili uz kişi
sözi uz yorısa yarar er işi **(KB 2661)**

(Dili mahir olan kişi kabul olur, sözü ustaca söyleyen işi yarar.)

negü sözlegü erse sözle tilin
yarağı ne erse sen andağ kılın **(KB 3280)**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(Nasıl söylenmeli ise söyle, çaresi ne ise öyle yap.)

Yusuf Has Hacib dilin insanı değerini artırdığını düşünmektedir. Ona göre, dili ustaca kullanan kişi gittiği her yerde kabul görür. Eğer kişi söz söylemeyi beceremezse makam ve mevkiini kaybeder. Devleti idare edenler dili iyi kullanırsa bu devlet yönetiminde büyük fayda sağlar.

Bu örneklerde de dilsel belirleyiciliğin alt yapısını oluşturan dilbilim kavramlarını görmek ve yorumlamak mümkündür. KB 2660'ta "**dili** usta ve cesur gerek, **sözü** usta ve çok akıllı gerek bize" sözleriyle yine dil ve söz kavramlarının farklılığına işaret edilmektedir. KB 2521'deki "bilgili dili mana yolunu açtı" dizesinde yer alan mana yolu bize yine "derin yapı" kavramını hatırlatmaktadır. Son olarak 'her dilin kendine özgü anlama ve anlatma yolu vardır', 'dil, düşünme şeklini belirler' şeklinde tanımlanan dilsel belirlemecilik pek çok satırda olduğu gibi KB 2688'deki *akar suw teg ol bu tilin edgü söz / kayuka bu aksa çeçek öndi tüz* "dilin söylediği iyi söz ise, akarsu gibidir; nereye akarsa, orada çiçek açar." dizeleri ile de kendini göstermektedir.

SONUÇ

Birçok açıdan KB dil ve kültür tarihimiz için çok önemli bir eserdir. İslam kültür dairesinde yazılan ilk eser olmasının yanında kullandığı dil ve verdiği mesajlarla da Türk dilbilimi için paha biçilmez bir kaynaktır.

Dil unsurlarının söz dağarcığı, söz dizimi; metafor, metonimi ve benzetme gibi çeşitli seviyelerde dil ve kültür ilişkileri açısından incelenmesi o dili kullananların varlık ve durumları, olayları, olguları algılayışının, kısaca dünya bilgisinin ve kültürel algılayışları ile kültürel dağarcıklarının ortaya çıkarılmasına da yardımcı olur (Karabeyoğlu ve Ersoy 2012:623)

"Söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır, bilgisizin sözü kendi başını yer" "Dinle, bak, bilgili insan ne der; acele ile yapılmış bir işin pişmanlığı yıllarca sürer", "Boş söz bilgisizin ağzından çıkar; bilgisiz adama âlim hayvan der." "Bilgili diliyle bilgisini ortaya koymazsa, yıllarca yatsa onun bilgisi aydınlatmaz" örnek dizelere baktığımızda dil bilginin bir aracı olarak görülmektedir.

"İnsanı dil kıymetlendirir ve onunla saadet bulur, insanı dil kıymetten düşürür ve dili yüzünden başı gider", "İnsan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi yere serildi", "Eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olsa bile kişiyi yere indirir." "İnsan bilmediği bir memlekete girince gelin gibi olur ve dili tutulur," "Dili mahir olan kişi kabul olur, sözü ustaca söyleyen işi yarar" gibi örnekler ise dil bireyi ve toplumu biçimlendiren bir unsur olarak sunulmaktadır.

Burada verilen örneklerden de hareketle KB'de dilsel belirlemecilik kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek verilerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Yapılan bu çalışma dilsel belirlemecilik ile ilgili verilerin tespitini oluşturmaktadır. Çalışmanın Değerlendirme bölümünde ele alınan bilgiler ışığında KB'in daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması ve eserin modern dilbilim kuramları ile daha iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. KB üzerine yapılacak bu tür dilbilimsel çalışmalar, KB'in bizlere yeni ufuklar açmasını da sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ALYAZ, Y.- ALİYEVA E. M. (2011). Batı Edebiyatında Dil ve Dilsel Determinizm, 38. ICANAS bildirir Kitabı (s.107-127)
- AYDEMİR, Özgür Kasım (2013), Kutadgu Bilig’in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Prof. Dr. Amil Çelebioğlu Armağanı), Volume 8/1, Winter 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4449> s. 803-810.
- BAŞKAN, Ö. (2003). Bildirişim İnsan dili ve ötesi, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları Dilbilim Dizisi.
- BAŞKAN, Ö. (2003). *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları / Dilbilim Dizisi.
- CARROLL, J., B., & CASAGRANDE, J., B. (1958). The function of language classifications in behavior. In: Maccoby, Eleanor E., Newcomb, Theodore M., Hartley, Eugene L. (Eds.): *Readings in social psychology*. 3rd edition. New York usw.: Holt, Rinehart and Winston: 18-31.
- CHOMSKY, N. (2002). *Dil ve Zihin*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CRYSTAL, D. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: University of Cambridge Press.
- DEMİRCİ, K. (2010). Derin Yapı ve Yüzey yapı Kavramlarından ne Anlıyoruz?, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Türkçede Dilbilim Çalışmaları), Volume 5/4, Fall 2010, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1762>, s. 291-304.
- DOĞRU, E. (1996). Dil, Düşünce ve Kültür Arasındaki İlişki. *Dil Dergisi*. (45): 15–25.
- ERCLASUN, Ahmet B. (2004), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yay., Ankara.
- ERGENÇ, İ. (2002). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- EVANS V. - GREEN M. (2006), *Cognitive Linguistics: An Introduction*, Edinburgh University Press Ltd, Edinburg.
- GODDARD C. - WIERZBICKA A. (1995). “Keywords, Culture and Cognition”, *Philosophica* 55 (1), 37-67.
- GÖKBERK, M. (1997). *Değişen Dünya Değişen Dil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2000). “Kutadgu Bilig Bibliyografyası”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2000/II, s. 371-377.
- HUBER, E. (2008). *Dilbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İMER, K. (1987). Toplumdilbilimin kimi kavramlarına kuramsal bir bakış ve dil türleri. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetin 60 Yıldönümü Armağanı*. Ankara. 213-230.

- KAÇALIN Mustafa S., Kutadgu Bilig, (E-kitap E-kitap adresi <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)
- KARABEYOĞLU, A. R. ve ERSOY A. (2012). Kültürel Kavramlaştırma ve Kutadgu Bilig’de Kuş Tasvirleri, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring 2012, p.621-642.
- KAYMAZ, Z. (2009). “Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağanı), Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.735>, s. 1408-1422.
- KIRAN, Z.-KIRAN, Ayşe E. (2013). Dilbilime Giriş, Ankara: Seçkin Yayınları.
- LENNEBERG, E. H. & J. Roberts. (1956). *The language of experience: A study in methodology*. No. Memoir 13 in Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, Waverly Press.
- LEWANDOWSKI, T. (1976). *Linguistisches Wörterbuch*, 1-3, Heidelberg. (Tr. Dilbilim Sözlüğü, 3 cilt. gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı).
- MILLER, G. S., & McNeill, D. (1969). Psycholinguistics. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds), *The handbook of social psychology Vol. 3*, 2nd ed., 666-794. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Sapir-Whorf Hipotezi Nedir?*. (2013). 29.06.2014 tarihinde <http://www.dil-bilim.com/sapir-whorf-hipotezi-nedir/> kaynağından ulaşıldı.
- SAUSSURE, F. de (1916) *Cours de linguistique générale*, C. Bally and A. Sechehaye, with the collaboration of A. Riedlinger (Eds). Lausanne and Paris: Payot; trans. W. Baskin, *Course in General Linguistics*, Glasgow: Fontana/Collins, 1977. (Tr. *Genel Dilbilim Dersleri 1-2*, çev.: B. Vardar, Ankara 1976, s. 35.)
- SELÇUK, A. (2007). Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (17): 503-507.
- VARDAR, B. (2001). *Dilbilim Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- VARDAR, B. ve ö. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara, , s. 71.
- WITTGENSTEIN, L. (1922). *Tractatus Logico-Philosophicus*. With contributions of Bertrand Russell; trans. C. K. Ogden. *Tractatus Logico-Philosophicus*, 2010. Edinburgh: Edinburgh Press. [E-kitap]. E-kitap adresi: <http://www.gutenberg.org/files/5740/5740-pdf.pdf>.
- WOOLARD Kathryn (2010), “Linguistic Relativity, Whorf, Linguistic Anthropology” *Society for Linguistic Anthropology*, Official Homepage of the SLA,